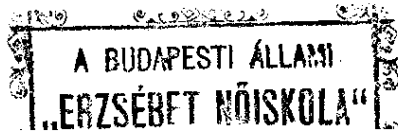

KAZINCZY MARMONTEL-FORDÍTÁSA.

A Marmontel-fordítás több tekintetben fontos Kazinczy életében. Báróti Marmontel-fordítása az első könyv, a melyből az »ismeretlen« nyelvet ismerni tanulja s fölteszi magában, hogy minden erejével Báróti koszorúja után törekszik »Ő vala — mondja — örök olvasásom ezentúl«. A *Bácsmegyei* első kiadásának (1789) előbeszédében már dicsekszik Báróti barátságával, a mely reá nézve »nyertt ditsőség«. »Meg-lehet — írja — hogy én Mármontelnek el-hevítése nélkül nem nyúltam volna tollhoz. *Hogy irtam és írok tehát* — ha mit ér írásom — hogy nevemet nem látott Hazafiak is esmérik, — a' *BÁRÓTI mive*«.

Fogságában e fordításon gyakorolja tehetségét s tesz próbákat: mennyivel tudná Bárótinál jobban megközelíteni a francia társalgás nyelvét. Kiszabadulása után is folytatja e próbákat, s pár év múlva fordítása készen várja a sajtót. De egy ideig nem tudja a kiadás költségeit előteremteni. Végre Wesselényi Miklós b. 500 frtot küld neki erre a czélra; csak-hogy ekkor meg az Erdélyből Bécsbe telepedett nyomtató, Haykul Antal, hitegeti évekig, míg végre a fordítás 1807 novemberében elhagyhatja a sajtót.¹ Azonban a mire Kazinczy számít, hogy Wesselényi arczképével s több szép rézmetszettel díszített kiadása hamarosan elkelvén, folytathatja az *Egyveleg Irások* kiadását, nem teljesedik. Az erdélyi olvasók épen nem sietnek Wesselényi kedvéért a mű megszerzésével. Mert — ha Cserey Farkasnak hihetünk — Wesselényi ekkor már mélyen elkeseredve becsvágyai rombadöltén, türhetetlen »szilaj vadságával« sokakat megsértett, s így »ezen szerencsétlen embernek nem vala jó akarója a Hazában«. Nem véljük ugyan, hogy ez ok a Kazinczy fordítása kelendőségére oly döntő hatással volt, mint Cserey állítja; de az bizonyos, hogy Kazinczynak az *Egyveleg Irások* folytatásához fűzött reménye hajótörést szenvedett. Hanem néhány év múlva, midőn ismét összes fordításai kiadását tervezi s részben meg is valósíthatja, megint Marmontel-fordításával

¹ Kazinczynak *Fordított Egyveleg Irásai. Első kötet. Széphalom, Abaujban.* 1808. A köv. lapon ismétlődik az előbbi czím s következők: *Marmontelnek Szív-képző Regéi Két Könyvben.* Az első könyvet Bárótinak, »példányomnak, mes-teremnek pályaaág gyanánt« ajánlja, a másodikat Ürményi József országbírónak.

kezdi. Ezt tekinti a 9 kötet legjobbjának. Tanítványai közül is Szemere Pál ezt tartja a stílbeli elegancia, szabatoság és kellem első igazi magyar képviselőjének. Döbrentei és Kölcsy nagyon hajlik Szemere nézetéhez.¹ E fordításról hall Kazinczy legtöbb s legméltóbb dicséretet, a mi új lelket önt bele, hogy fordításait 9, vagy ha lehet, 15 kötetben mind kiadja.

I.

Marmontel elbeszélései. — Kazinczy Marmontel-fordításának első kiadása. — Némely történet megmagyarosítása. — Báróti véleménye. — Kazinczy nem versenyezni akart vele. — Kis János, Dessewffy gr. és Csehy véleménye Kazinczy fordításáról. — A Kazinczytól fordított 7 elbeszélés rövid tartalma. Mi a célja Kazinczynak a fordítással? Stíljének rövid jellemzése. — Kazinczynak az újtársról ekkor hirdetett elvei; miképp valósítja ezeket Marmontelében?

Marmontel János Ferencz (1723—1799) a XVIII. század ismert francia írója. Nagyszámú drámája, prózai elbeszélése, történelmi, aesthetikai dolgozata és emlékirata megnyeri a közönség tetszését. Drámáit és elbeszéléseit több európai nyelvre lefordítják, mert a kor ízlésében gyökereznek. Kivált az 1761-ben megjelent *Contes moreaux* két kötete jut európai hírre. Ezekben az író a hősi, családi, pástorregényekből s némileg a tündéres elbeszélésekből összeolvasztja az erkölcsi, a tanító czélzat alapján mindazt, a mi akkor a finomabb ízlést kielégíti. Elbeszéléseinek meséje lehetőleg egyszerű, de kidolgozása annál gondosabb. Egészben véve Marmontel az érzelmes iránynak hódol, a világpolgár eszményei után sóvárog, s a vallási türelem, emberiség és jogegyenlőség eszméi hevitik. Egyik-másik elbeszélésében (*A két szerencsétlen*, *A jó anya*) már a korabeli társadalmi életet rajzolja s von el belőle tanulságot. Igaz — mint Beöthy mondja² — hogy elbeszéléseiben kevés a változatosság, s az érzelgősség eleganciája néha kissé fárasztó; de előadása elég gyors haladású s ritkán érdektelen. Megpróbálkozik hőseinek olyan lélektani jellemzésével is, a melyre azelőtt kevés példát láthatott, így az *Alcibiadében* hősenek azzal a hiába tett kísérletével, hogy csak önmagáért szeressék, minden egyéb körülmény tekintetbe vétele nélkül, határozottan az újabb írók jellemző módját sejtetve rajzolja magát a hőst s az öt nőalakot. Ezt az elbeszélést Báróti a fordításához írt előbeszédében remeknek mondja. S a francia olvasók is ilyenkép ítélték, mert midőn az *Alcibiade* Marmontel lapjában, a *Mercureben*, névtelenül megjelent, szerzőjében Voltairet vagy Montesquiéut sejtették.³ Sikerülten festi a tapasztalatlan

¹ *Pályám Eml.* (M. Remekírók, Budapest, 1903.) 205., 352—55. l. — *Kazinczy F. levelezése* VII. k. 409. l. XIII. k. 460—1. l.

² *Szépprózai elbeszélés tört.* II. k. 56. l.

³ Beöthy Zs. u. o. 54—55. l. — Horváth János tanulmánya Bárótziról *Budapesti Szemle* 1901. évf. 107. k. 107. l.

leánynak a művelt társadalmi formákba ütközését *A' próbára tett barátságban* vagy *A' szép Anikóban*. A léha erkölcsi fel-fogás és a komoly férfiaság képviselőit éles ellentétbe állítja egymással *A' jó anyában*. Alakjai nálunk is népszerűkké válnak, mint a *Kartigám* meg a *Szigvárt* alakjai.¹

Irodalomtörténetíróink megállapítják, kik és mióta foglalkoztak nálunk Marmontel elbeszéléseinek fordításával vagy átdolgozásával egészen Kazinczyig, sőt a múlt század harminczas éveig.² Közülök csak Kónyi János és Bárótzai fordítása érdekel bennünket különösebben, mivel nyelvünk fejlődésének fokozatait ezeken szemlélhetjük leginkább. Kónyi három, Bárótzai hat elbeszélést fordít s ad ki egyazon évben, 1775-ben. Kónyi a következő címűeket fordítja: *Laurette, Lauzus és Lydia* s *Az alpesi avagy havasoki juhászné*. Ugyanezeket Bárótzai is lefordítja; az elsőt *Leonórka*, a harmadikat *A' havasi juhászné* címmel; de hozzájuk adja az *Alkibiadesz vagyis a' magam, A' két szerencsétlenek* és *A' próbára vetett barátság* címűeket.³ Kazinczy a Bárótzai fordításaiból átdolgoz hármat: *Alcibiád vagy a' magam, A' két szerencsétlen* és *A' szép Anikó* (*Leonórka*, Marmontelnél: *Laurette*). Ezekhez aztán hozzáadja *A' négy palaczk, A' szamniumi menyegzők* és *A' kétség* címűeket, a melyek 1807 végén jelennek meg. A 9 kötetes kiadás számára még egy-gyel megtoldja, *A' jó anyával*. Mikor pedig életének vége felé legkedvesebb s legtöbbre becsült fordításainak új kiadását tervezi, három új elbeszéléssel szándékozik a kiadottakat gyarapítani: *Annette és Lubin, Atyák iskolája* s a *Tódor és Flóra* címűekkel.⁴

Kazinczy a Bárótzai fordításában ismeri és szereti meg Marmontelt 1777-ben. Azóta évtizedeken át folyvást olvassa és tanulmányozza. Vele van kufsteini fogságában is, és ott szállja meg — mint írja — az a gondolat, hogy Marmontel többi meséjébe fogjon. Azonban előrevén *A jó anya* címűt s még két másikat is, elakad. De eszébe jut, a mit Franklin életében olvasott, hogy az mint képzelte stíljét: »Egy szép szakaszt valamely megkedvelt Iróból elolvastam, egyszer kétszer (úgy mond), jegyzést tettem belőle, 's más nap, midőn már kifejezéseire nem emlékeztem, magam dolgoztam-ki 's öszvehasonlítottam azt Originálommal.« Megtetszik neki a gyakorlás e módja s követi. Előbb *A' két szerencsétlent*, majd az *Alcibiádot* dolgozza újra, szeggel karczolván könyve lapjaira, Munkácson pedig

¹ Horváth J. id. tanulm. 109. l.

² Beöthy Zs. és Horváth J. id. tanulm.; — Weszely Ödön az EPhK. 1890. évf. 477—488. l. Bayer Alice: *Marmontel hatása Magyarországon*, Budapest, 1916; — Zolnai Béla az EPhK. 1917. évf. 145—6. l.

³ Mindezek rövid tartalmát Beöthy is, Horváth J. is közli id. tan.

⁴ *Akadémiai Értesítő* 1914. évf. 12—13. l. Az *Annette és Lubin* a *Figyelő* 1885. évf. XVIII. k. 3—10. l. és *Tódor és Flóra* csak kéziratban van, míg *Az atyák iskolájáról* csak említést tesz. *Lev.* XXI. k. 224. l.

»eczetbe maczerált vas darabok levével« írja a Bárótzai könyvének elég ritka sorai közé, a mi ily gyakorlás által összegyűlik. Így fog aztán *A' négy palaczkhoz* meg a többihez még Munkácson és folytatja kiszabadulása után is. Fordításával már 1802-ben készen van s egy részét Virágnak, majd Kis Jánosnak küldi bírálatra. Mind a két bíráló javalja és dicséri. Neki magának is tetszik s *A' két szerencsétlent* meg *A' négy palaczkot* együtt olvassa kéziratban a szép Sárosynéval 1803 nyarán. De csak másfél év múlva küldi a bécsi nyomtató kezébe, azt remélve, hogy a következő évi medárdusi pesti vásárban már árulni fogják.¹ A kiadásra elkészített elbeszéléseket két könyvre osztja. Az elsőben *Alcibiád*, *A' négy palaczk* és *A' szammiumi menyegzők* olvasható, a másodikban pedig a »három Magyar történet«: *A' két szerencsétlen*, *A' kétség* s *A' szép Anikó*.²

Mint a *Bácsmegyei öszveszedett leveleiben* magyar földre teszi a cselekvény színhelyét s magyar neveket ad a személyeknek: itt is hasonlóan jár el. Nem igen valószínű, mint Beöthy véli, hogy Kazinczy Bárótzai után indult, a ki *A' két szerencsétlen* újabb fordításában szintén megmagyarosítja a neveket. Kazinczy a magyarosításnak e közönséges módját rég ismeri s követi. Tudja, hogy a magyar olvasók nem kedvelik az idegen földön történt eseményeket, a melyekben idegen nemzet fiai szerepelnek. S így ha fordításaiban könnyűszerrel megmagyarosíthatta a színhelyet és személyeket, annál kevésbbé mulasztotta el a népszerűség keresésének e szerény s akkor nagyon divatos módját, minél inkább óhajtotta munkája kelendőségét. S midőn fordításának e kiadását némelyek gáncsolják, Kazinczy többször arra utal, hogy a második könyvön kezdjék a könyv olvasását, hol a »Magyar történeteket« beszéli el. Azonban érdekes, hogy Kis János, a ki különben oly magasztalással fogadja e könyvet, nem osztozik a magyarosítás iránti felfogásában. Úgy vélekedik, hogy *A' szép Anikó*ban, a melynek cselekvényét Kazinczy Kövesden, a gr. Széchenyi-család birtokán indítja meg, nem valami nagyon emeli a grófi család tekintélyét, mert a társaságot a mezei mulatságra az unalom űzi ki; aztán a nagyúri dámák szépségét homályba vonja a parasztleányé, Anikóé, s végre a grófok közt leányrabló találkozik. Mire Kazinczy azt feleli, hogy Széchenyi grófné bizonyosan »igen édesen érzi magát csiklándva, hogy ott hozattatik elő, a' hol nem várta«; hogy testvére, Festetics gr. is említve van, s a földesúrnak mind polgári, mind erkölcsi nagyságára czélzás történik.

¹ *Kazinczy F. Lev.* I. k. 80. I. V. k. 311. l.

² Horváth J. is vázolja Kazinczy Marmontel-fordításának rövid történetét, de tévesen mondja, hogy azért késett Kazinczy fordításainak megjelenése, mert Kazinczy a kéziratot megmutatván Bárótzinak, ez zokon veszi, hogy Kazinczy az ő fordításait is újra átdolgozta, s e miatt Kazinczy elhalasztja a kiadást; id. tanuhn. 111. l. Említettük a bevezetésben, hogy Haykul Antal nyomtató késedelmeskedése okozta a bajt. Bárótzai csak az 1807. megjelent fordítást olvassa.

Jóllehet Kazinczy nemcsak deák korában, hanem később is folyvást magasztalással említi Bárótzai Marmontel-fordítását, minél többször olvassa, annál inkább észreveszi, hogy e fordítás nem olyan, hogy »újra ne lehessen valamit merni e pályában«. Eles történeti érzéke, a mely az irodalmi fejlődés fokozatait oly pontosan megállapítja, kijelöli Bárótzai helyét, de egyszersmind a jövő feladatait is. Ezért siet a megjelent kiadást mindjárt 1807 végén megküldeni Bárótzinak. Ez azonban nem tudja elnyomni megütközését, hogy Kazinczy azokat az elbeszéléseket is lefordította, a melyeket már ő átültetett. Jobb lett volna — úgy mond — az ezekre szánt időt a még ismeretlenek áthozatalára fordítani ; hisz Marmontel 23 darabja közül választhatott volna. Aztán, s bizonyára ez esik zokon Bárótzinak : az efféle vetélkedésben vagy egyik vagy másik fél megsértődik. Ha a második fordítás jobb az elsőnél : »ennek Írója meg pirul ; ha rosszabb (mely esettől Bruder Uram nem tarthat), úgy amaz épen neveltségessé teszi magát«. Szerinte még most is arra törekedjünk, hogy egyazon műnek különféle kiadásáról gondoskodjunk, hanem csak szaporítsuk a magyar könyveket, hogy minden olvasó ízlése szerint valót kapjon.

Kazinczy, a kinek írói becsvágya most is türelmetlenül várja mestere ítéletét, mint 23 évvel az előtt, meglepődve olvassa Bárótzai sorait, a melyeknek értelmében épen nem osztozik. Ő nem az irodalmi művek nagy számától, hanem a kiválasztott írók klasszikus ízlésétől várja irodalmunk föllendülését. Nem vetélkedni akart ő a szó közönséges értelmében ; inkább tehetlenségének érzése ösztökélte a próbákra, míg oda jutott, hogy olyan elbeszéléseket is lefordított, a melyekre Bárótzai nem gondolt. Soha őt a hiúság el nem szédítheti, hogy magát össze merje hasonlítani mesterével. Mindazáltal nem haboz kimondani, hogy »classicus Íróknak az a' sorsok, hogy tisztelőik egymással vetekedve próbálgassák rajtok erejeket«. Németben három fordítását ismeri Marmontelnek, adná az ég, hogy a mi irodalmunk legalább hattal dicsekedhetnék. Így remélhetnők »legkönnyebben 's legbizonyosabban nyelvünknek kicsinosodását, melynek első 's legfőbb czélnak kell lenni«. Ha pedig valaki az ő fordítását jobban kedvelné, mint mesteréét, hírül sem szabad elfelednie : mennyire haladhatott nyelvünk 30 esztendei csinosgatás után.¹ Kazinczy mély meggyőződése nem enged akkor sem, mikor a 9 kötetet készíti sajtó alá. Barátai közül Pápay világosan megmondja, hogy Marmontel új kiadása oly hamar az első után nagyon kockázatos vállalkozás. Kazinczy arra hivatkozik, hogy fordítását megjelenése után jó ideig csak négyen értették, de 1812-ben már minden példánya elfogyott. Másfelől azonban bátran hivatkozhatott volna mindazon bírálatokra, a melyek barátainak leveleiben s a nyilvános-

¹ *Kazinczy F. Lev.* III. k. 31. 145 —8., 160—162. I. V. k. 290., 311., 553. I.

ság előtt megjelentek.¹ A nélkül, hogy e bírálatok valódi értékéről bővebben szólnánk, csak néhány szóval érintjük, hogy okát adjuk, mi buzdította Kazinczyt Marmontel-fordításának új kiadására s elbeszéléseinek újabb fordítására.

Kis János ép abból a szempontból dicséri, a melyet Kazinczy tán legjobban óhajt. Sok helyen összehasonlítván az eredeti szöveggel, nem győzi csodálni »itt az enyelgő, negédes 's új-módi, ott a' fontos és velős, másutt a' mesterséges rövidségű és még is egész értelmű szókat 's szövegeket magyarul egész az irigységig szerencsésen kiejtve, vagy szint oly szerentsésen másokkal eltserélve«. Hát még a tiszta elegantiát ki láthatná gyönyörűség nélkül? Sorba veszi aztán egyes szavait és szólásait s néhány helyes észrevételt tesz. Azonban a legfontosabb kérdésben, az újításban, még most úgy szólván semmi ellenkező véleményt nem mond.

Dessewffy a magyar stíl fejlődése szempontjából itéli meg a kiadást és sok helyen igazán talpraesett megjegyzéseket tesz. Holmi hibák, szokatlanságok, az eredeti értelmének erőszakolt magyarítása nem kerüli el figyelmét, de a nyelv szókincseinek s a magyar stíl virágainak gazdagítását lehetetlen nem javálnia. Példákat idéz s ezekre mutatva, még számtalanra hivatkozhatnák, a melyeket »mint a' jó gyümölcsnek magvait a' gyümölcssel együtt oly számossan és oly szerentsésen hullattya az édességgel rakott termékeny elme a' magyar Literaturának még helyel-hellyel parlagos mezejére«. Mikor meg az *Annette és Lubin* kéziratát olvassa, versbe önti véleményét, hogy ennél ugyan nincs szebb és jobb fordítás a magyar nyelven; ha Batsányi és Rájnis olvashatnák, mindjárt megegyeznének s

Békére némulna mind a' kettő szája,
Mert ez a' szeretet, 's fordítás példája.

Minél többször olvassa, annál inkább megszereti. Mikor harmadszor végigolvassa, nem haboz kimondani, hogy ha még egy-két ilyen munkát fordít Kazinczy: »készen lessz a' Magyaroknál is a' szép társaságnak a' nyelve«. Soha sem hall Kazinczy ezután fordításaira ily megérdemelt dícséretet.

Még csak Cseh József véleményét idézzük. Ez a ritka derék huszárkapitány a folytonos hadgyakorlatok, majd később az ágyúk dörgése közt is figyelemmel kíséri irodalmunk fejlődését, s ha csak lehet, minden szépirodalmi művet megszerez, mihelyt megjelenik. Kazinczy Marmontelét úgy megszereti, hogy alig tud attól megválni: »Ennél — írja — ékesebben és correctebben még nem írt magyar toll. Ezt fogadom mától fogva grammaticalis példámnak; mert ez maga méltó, hogy

¹ U. o. III. k. 145—148. I. V. k. 484. I. VI. k. 173. I. VII. k. 450. I. V. k. 38. I. XIII. k. 131. I. *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1808. évf. 37. (jún. 7.) sz. *Annalen der Lit. und Kunst* 1809. évf. júl. f. 45—48. I.

tekintetével a grammatikusok különböző értelmeik közt határozást tégyen«. Rummy K. Gy. a bécsi folyóiratban azért is magasztalja e könyvet, mivel külsőleg páratlanul csinosan van kiállítva; tartalmilag pedig megoldotta azt a nehéz feladatot, mikép lehet a francia atticismust és könnyedséget magyarul kifejezni. Bizonyára e szertelen magasztalást Kazinczy sem fogadja szó szerint, de az előbbiekhöz adva nagyon is megerősíthette felfogásában, hogy e fordítását újabb átdolgozásban ismét kiadja.

Így jelenik meg az újabb átdolgozás a *Szívkepző regék*-ből mint a *Kazinczy Ferencz' Munkáji* első kötete (1814). Hét elbeszélést tartalmaz egyfolytában, nincs könyvekre osztva, mint az első kiadás. Az *Alcibiád vagy a' magam* Bárotzi fordítása után készült, de kétségtelen, hogy Kazinczy, kivált újabb kiadására, az eredetivel is összehasonlította. Említettük, hogy Alcibiád kísérletével nem boldogul. Az első nő csak a szerelem gyönyöreire szerette volna; a második, az ártatlan Glycérion, szüleit nem tudta miatta elhagyni; a harmadik csak azért a dicsőségért szerette, hogy őt meghódította; a negyedik szakított vele, mivel nem akart általa rossz hírbe keveredni; végre az utolsó kikoszarozta, mikor Alcibiád a versenyen vesztes lett. Ekkor az ifjú elpanaszolja Sokratesznek: mennyire megjárta kísérleteivel. Ez felvilágosítja, hogy mindenik a maga módja szerint akarta szeretni, s mindenik önmagáért szeretni. Azt tanácsolja, hogy térjen vissza Glycérionhoz s vegye feleségül. Alcibiád csodálkozik, hogy adhat Sokratesz ily tanácsot. Ez így felel: ha feleséged eszes és jó, boldog léssz; ha pedig kaczer vagy durczás, bölcscse tesz — mindenképen nyerni fogsz.

A' négy palaczokban egy görög ifjút tündére négy palaczkkal ajándékoz meg, a melyekben különféle színű italok vannak. Ha a pirosból iszik: tüzes szerelemre gyullad; a fehér hideggé teszi, a rózsaszínű mulatozóvá s végre a kék igazán boldoggá. Megúnván a kaczer nők egész sorát, beleszeret volt tanítójának, a bölcselkedő Aristionnak özvegyébe, azonban ez elutasítja. Megtudván az ifjú, hogy az özvegy mily nemeslelkűségből kerül minden férfit, titokban az özvegy apját kiváltja a rabszolgaságból, s most az apa jár közbe leánya és az ifjú között. Ekkor issza meg a kék palacz tartalmát s igazán boldog lesz.

A' szamniumi menyegzők arról szól, hogy egy Kalliász nevű ifjú, a ki mellett apja is ott küzd a harczban, kénytelen a harczból rövid időre visszahúzódni, hogy apja sebeit bekötözze. Azonban ez alatt társai megfutamodnak. Látva ezt az ifjú, ott hagyja apját, visszarivalja társait, az ellenségre törnek s kivívják a győzelmet. Ekkor Kalliász visszasiet apjához. Megtérnek a harczból. Valamennyi vitéz közt csak egy vetélytársa akad, a ki saját testével fedezte a vezért. A bírák ennek adják a jogot, hogy először választhat feleséget magának a leányok

közül. Kalliász attól fél, hogy vetélytársa az ő kedvesét választja ; de mily nagy az öröme, midőn az a tanács fejének leányához lép, Kalliász meg szíve régi választottját vezetheti esküvőre.

A' két szerencsétlen czíműben egy grófné s egy fiatal leány, Luczilia, a kolostor falai közt beszéli el sorsát egymásnak. Lucziliának és kedvesének szülei pereskedtek ; azok elvesztették a pert s megtiltották, hogy ő kedveséé legyen. E miatt kellett kolostorba vonulnia. De a grófné beszédéből meg kiviláglik, hogy ő szintén ugyanazon ifjú miatt volt kénytelen a kolostor falai közé temetni életét.

A' kétségben egy fiatal özvegy szerepel, a kibe egy ifjú belészeret s hogy megérdemelje vagy méltó legyen hozzá, ki akarja magát tüntetni a csatában. De a míg oda van, a szép özvegy kezét szomszédja, Ludányi gr. is meg akarja nyerni. Az özvegynek a gróf iránti szerelme a kétség és remény közt hullámozik s ezt a szerelmi hullámzást sikerülten rajzolja Marmontel. Végre is egymáséi lesznek.

A' szép Anikó egy szegény parasztember, Balázs leánya, kibe a kövesdi bucsún belészeret Bánházy gr. s megszőkteti és mint szeretőjét tartja Bécsben. Balázs nagyon elbűsul és sokáig nem tud leányára akadni. Egyszer azonban borát Bécsbe viszi s ott egy pompás fogaton meglátja leányát. Utána megy s felszólítja, hogy térjen vissza hozzá. Anikó, nem lévén otthon a gróf, követi apját a szegényes életbe. A gróf aztán csak úgy tudja Anikót ismét magához venni, hogy megesküszik vele, mire a leány apja is kibékül vejével.

A' jó anyában azt beszéli el Marmontel, hogy egy özvegy egész életét fejlődő leányának szenteli. Ennek két ifjú udvarol. Egyik a nagyvilág laza erkölcsének hódol, a másik szerény, de mély érzésű. A leány az elsőhöz vonzódik, de az anya emezt óhajtja neki s úgy intézi nagy ügyességgel a dolgot, hogy annak léhasága, ennek férfias jelleme világosan kitűnjék. Célját is éri, s leánya boldog lesz.

Ez elbeszéléseket Kazinczy *regéknek* mondja, míg Bárótzsi megtartja a *mese* elnevezést Marmontel eredetije után. Beöthy behatóan szól e művevekről.¹ Igaza van, hogy Kazinczy nem szerencsés műnevet választ. Midőn véletlenül kiszalad tolla alól e műfaj akkori neve, egészen helyesen mondja a nép nyelvén »Magyar történeteknek«. A *szívképző* az *erkölcsi* egyértékese nála, de mesterkélts.

Kazinczy ez elbeszélések fordításához is határozott czéllal fog, mint minden egyéb fordításához. Például Rochefoucauld hg. maximáiban a német társalgó nyelv utánzását kísérli meg, a regékben a franczia atticismust, a »csupa erőt« Ossziánban és a *Messias*ban, a klasszikus tisztaságot Goethe, az elegantiát Lessing drámáiban. Érthető, hogy a ki ily czéllal lát fordításai-

¹ Id. m. 83 - 87. l.

hoz, gyakran kísértetbe jut, hogy az eredeti kifejezéseket szorosán kövesse. Hátha még az elerőtlenedett, színtelen, egyhangú és szétáradó népiessel szemben azokat a stílbeli szépségeket akarja kifejezni és példáival meghonosítani, a melyeket csak a külföldi irodalomban jártas olvasók élvezhetnek: mily könnyen tévedhet tolla idegenszerűségekre, szokatlanságokra. Kazinczy ezeket készakarva használja. »Az levén czéлом ebben az egész tómusban — írja Marmontelének első kiadására — hogy próbát tegyek, mint lehetne a' francia Atticismust által hozni a' mi Nyelvünkbe is, látni való, hogy nem írhattam úgy, hogy Nemzetes Uraimék Debreczenben megértsék«. Panaszknak is sokfelé, hogy a fordítás nyelve nagyon erőltetett és nehezen érthető. Debreczenben az az általános vélemény, hogy tudós fordítás, a nép kezébe sem veheti. Dessewffy azt a tanácsot adja Kazinczynak a 9 kötetre nézve — a Marmontel első kiadásáról varrva hímet — hogy a szokatlan és az idegenből átvett szólások értelmét deák vagy német nyelven is jegyezze meg a lap szélén s adja okát az illető szólás használatának. Mert — úgy mond — nincs oly szerző a világon, a kinek minden új kifejezését megértsék, még azokat sem, a melyeket a nyelv gyökeres szelleme szerint képez. Kazinczy megmondja, hogy tudatosan él a francia beszéddel, francziás szólásokkal. »En — írja — abban az egész kötetben nem azt akarom mutatni, mint szóllanak a' magyarok, hanem azt, hogy a *csinra jutandó magyarnak mint kell szóllania*«. Igaz, hogy csak a kiválasztottak számára dolgozik, de mégis szeretné, ha könyvét Debreczenben is olvassák s okulnának belőle, mert ott csak az látszik magyarul tudni, a ki úgy beszél, hogy a gubások is megértsék.

Tagadhatatlan, hogy 1807-ig »több gondnal készült munkát még nem ismer literatúránk«. Marmontel *szívképző regéi* tartalmilag és stílbileg annyira kiválnak akkori irodalmunkból, mintha nyelvünk legalább egypár évtizeddel előbbre jutott volna általa. A prózai elbeszélés akkori közönségesen nehézkes és darabos nyelvével szemben itt lépten-nyomon új szépségek, csín, kellem és kecsesség tűnnek szemünkbe. A fordító stíljének könyve minden lapján érezhető hevét, a melyet Kazinczy barátai rousseaui melegségnek mondtak, minden magyar elbeszélésben hiába keressük akkor. Nem csuda, hogy Kazinczy még Báróti után is nehéznek találja magyar szókkal kifejezni Marmontel stíljének atticismusát, vagyis azt a kedves elegantiát, a mely, mint a virágok illata »meg magyarázhatatlan módra érezteti magát és nem szenvedti az analysálást és hideg vérrel való feszegetést«. Azért kerül e fordítás legtöbb munkájába. De kétségtelen is, hogy a nehéz munka érett gyümölcsöt terem. Azt az új zengésű magyar nyelvet, a mely egészen megújított, de újításaiban még aránylag, a 9 kötetbez képest, kevés nyoma van az erőszakosságnak, itt találjuk először. A társalgó beszéd-

nek az a tiszta, kellemes hangja, mely a művelt magyar ajkon Bárótzinál szólalt meg, de még kissé félénken és ki-kiesve szerepéből, Kazinczy Marmontelének első kiadásában meglepő bátorsággal, de még mindig bizonyos mértéket tartva, a szokatlanságokat s idegenszerűségeket mintegy eltakargatva elevenedik fel újra. A szerelem boldog vagy bánatos érzése, a melytől csordultig árad a szív, a megindulás érzelmes hangja, a mely majd minden személylyel közös, és a kijózanodás hideg szava, egyaránt jellemző szavakat és szólásokat keres Kazinczynál. Marmontelnek rövid, de éles ellentétekkel vagy a szenvedélyek dialektikájával való jellemzését is nagy ügyességgel próbálja fordításában utánozni. Szabatosságra törekvő mondatait festői színek élénkítik.

Csak a lélektani fejtegetésekben vehető észre nehézkesség, homály ; csak az általános ítélet kimondásában érezhető mesterkedés és küzdelem a nyelvvel ; de ily részlet kevés van Marmontel magyar elbeszéléseiben. Annál feltűnőbb a Kazinczytól »Magyar történetnek« mondott regék (*A' két szerencsétlen, A' kétség, A' szép Anikó*) nyelvének az a könnyed bája, tiszta eleganciája, behízelgő hangja, mely a magyar költői nyelv első diadala. Nem hiába mondja Kazinczy e művet még a fordításban is *excellensnek*. Nem hiába bízik sikeréhez. Nem hiába van meggyőződve, hogy hasonló kísérletei az óhajtott célhoz vezetnek, bárha sokan ellene zúdulnak. Ezért utasítja a kevésbbé művelt olvasót, hogy a könyv olvasását a közepén kezdje, a »Magyar történeteken« ; de ha ott is homályosnak vagy érthetetlennek találja, többet elő se vegye a könyvet. Valóban e kötet méltó folytatása Kazinczy működésének, a melylyel fogsága előtt a magyar nyelv kifejtésén dolgozik ; méltó kezdete pályája második felének, a melylyel a várva-várt forrongást szinte egy csapásra megindítja ; s méltó koronája volna a félszázad óta folytatott irodalmi törekvéseknek, a melyek nyelvünk jogait a *kiművelt magyar nyelv alapján* óhajtják visszavívni.

II.

Mikép magyarázhatjuk meg Kazinczy elveinek gyors változását? — Fenyegető közállapotok. — A folytonos fordítás önkéntelen vezeti Kazinczyt egyre nagyobb túlzásra. — Honnan veszi ehhez a szabadságot? — A fordítás ellenségei. — Egyetlen fordítása sem éri utól Marmontelt. — A Bárótzitól vert ösvényre lép. — A Marmontel-fordítás első és második kiadásának összehasonlítása. — Stílbeli újítások. — Kiknek a számára fordít Kazinczy? — A 9 kötet közt is az első a legbecsesebb.

Vajon mikép lehet magyarázni, hogy Kazinczy az alatt a néhány év alatt, mely e fordításnak sajtó alá adásától 9 kötetes kiadása megindításáig, vagyis 8—10 év alatt, az újításnak minden eddigi korlátait széttöri, minden óvatosságát megtagadja s merész iramodással évtizedek mulasztásait egyetlen csapásra

pótolni akarja? Vajon mi az oka, hogy régibb fordításait, sőt a most megjelent Marmontelét is újabb felfogása szerint múlhatatlanul szükségesnek tartja átalakítani és minden kapcsolatot eltépni, a mely fogsága előtti munkásságához köti? Ha igaz, a mit Szentgyörgyi Józsefnek 1804 febr. 5. ír, hogy az ő és Kis János ellenzése következtében újra előveszi sajtó alá adott kézíratait s »a' szükségtelen külön járást« kitorli belőlük és még sok ízben tisztogatja munkáit : miért nem tud megállani azon a határon, melyet az újítás ellenségei is hova-tovább elfogadtak volna?

E kérdésekre külső és belső okok érintésével felelhetünk. Nem szabad első sorban megfélelkezni a minden újítás, minden átalakulás természetes túlzásairól. De aztán figyelembe kell vennünk : mily vészes zimankók fenyegetik nemzetünket Napoleon császárságától uralma megdöntéséig. S nemcsak a külpolitika romboló hatása, hanem az idegen szellemű kormány rosszakarata is ellenünk esküszik. Nemzetünk meg mintegy belétörődve végzettszerű sorsába, alig mer többé remélni jövőjében. Az irodalom, melynek a nemzeti élet megmentésére kell vállalkoznia, egyre súlyosabb feladatok előtt áll. Kazinczy e feladatot parancsoló szükségnek tekintvén, minden oly eszközzel megkísérli a nemzetet álomkórságából felriasztani, a melynek sikerét látja más nemzeteknél, s a melynek használatát a kormány elnézi vagy észre sem veszi. Ilyen eszköznek ismeri föl a nyelvünkben megindult forrongást. Kazinczy azt hiszi, ha ez áramlatot erősebb szerekkel éleszti, mint bárki más : nemzete mielőbb lerázhatja elaléltsága nyügeit és szunnyadó erőit összegyűjtve Poroszország mintájára új életre ébredhet. S ha már az a mérsékelt újítás is, a mely Marmontel-fordítása első kiadásában nyilvánul, annyi ellenmondást gerjeszt : mennyivel hangosabb ellenkezésre s így az irodalmi közvélemény gyűjtő hatására számíthat, ha az újításnak mindazon eszközeit alkalmazza, melyeket a külföldi irodalmak s a régibb magyar írók útmutatásaiból ismer? Tehát az a meggyőződés, hogy az irodalmi nyelv kifejtése maga után vonja nyelvünk jogainak biztosítását, a mi meg nemzetünk létét szilárdítja meg, ösztökéli őt az újítás eszközeinek egyre bátrabb alkalmazására.

Másfelől azonban minél többet és többnemű munkát fordít, annál jobban megerősödik felfogásában, hogy a fordítás csak úgy lesz hű mása az eredetinek, ha a német minták útmutatását minél szorosabban követi s az idegen stílbeli szépségeket minél nagyobb számban ülteti át nyelvünkbe. A művelt magyar olvasó az eredetiekből hozzá szokván az idegen stíl virágaihoz, nemcsak eltűri átültetésüket, hanem meg is kívánja. Így gádzagszik a nyelv és lesz képes a haladott műveltség új eszméinek és fogalmainak megjelölésére. Nincs tehát, így gondolkozik Kazinczy, semmi belső ok a további óvatosságra, hisz a leg-

rendkívülibb érdekek parancsolják a megindult forrongás erősítését. Hogy az idegenszerűségek megrontják nyelvünk alapszerkezetét s a magyar gondolatalkotás tényezőit is kiforgatják valódi sajátságaikból: ez a félelem nem gyöngíti elhatározását. Hogy a nyelvszokással szembe kell szállnia, ettől semmit sem tart. A latin és német írók is szembeszálltak és utoljára nemzetök közvéleményét is meggyőzték, mert a siker feledtette a küzdelem hevében elkövetett túlzásokat. Aztán a czéli rendkívülsége a tilalmat is megtöri. A tilalmat a nyelv kifejtése végett át lehet hágni, csak hozzáértő író szánja el erre magát. Honnan veszi a szabadságot? Mi sarkalja, hogy ez elhatározó lépést neki kell megtennie? Nem egyéb, mint a nemzet megmentésének mindennél nagyobb érdeke; az a fajszeretet, a mely egész működésének igazi alapja. S mivel ő czélja végpontjáig csak merően előre néz: nem veszi, nem is tudja számításba venni: mily rettenetes kockára teszi nemcsak a maga működését, hanem egész nemzete legdrágább kincsét is, ha erőfeszítése kudarcot vall. Ebből a legnagyobb érdekből merít hát szabadságot, ez ösztökéli egyre nagyobb merészségre, nem látva semmi akadályt, széttörve minden tilalmat. Ő maga Epaminondas példáját hozza fel, midőn merész nekilendülését igazolni akarja. Lám az sem kérdezte: szabad-e neki megvernie az ellenséget, hogy hazáját az elnyomástól megmentse. »Csak nyerjük meg tehát a' diadalt — írja Kazinczy a Bárótzai életrajzában — mint Epaminondas, 's nem fogunk rettegetni a' kárhozzatástól, mint ő nem rettegett«.

E példát százszor is idézi Kazinczy és az abból elvont tanuláshoz szigorúan ragaszkodik. Ehhez járul néhány íróbarátjának magasztaló bírálata, mely vezéri tekintélyét egyrészt föltétlenné, másrészt ennek következtében az újító merészséget mintegy az ő ízlésétől teszi függővé. Mind ez okok együttevége megértetik, hogy Kazinczy a 9 kötetes fordításban már nem tartózkodik a legmerészebb idegenszerűségektől sem; s van néhány lapja, mely magyar észnek teljesen érthetetlen.

Még meg sem jelenik kiszabadulása után egy fordítása sem, már hangok emelkedtek nem is az újítások, hanem általán azon felfogása ellen, hogy irodalmunkat csak fordításokkal lehet kifejteni. Az ő baráti körében sem titok az ellentétes felfogás. Már 1803-ban Lakos János b. nem osztozik véleményében. Szerinte fordításokkal soha sem teszszük virágzóvá irodalmunkat, mert épen azok nem veszik a fordítást, a kik könyvet vásárlanak, mert nem szorulnak fordításra, eredetijét is olvashatják. A fordítások miatt a legnagyobb veszedelem fenyegeti a magyar nyelvet. Annyira »beleszerelmesedünk még kiejtésekbe és constructióikba is, magyarul is szépnek tetszik a nyelv truczczára valamely idegenség, idővel hozzászokunk ezen hajtásokhoz, kifejezésekhez és így beszédünkben egy más hangú ugyan,

de egy idegen grammatikai tekert nyelvet formálunk». S már Lakos kikel némely oly germanismus ellen, a mely csak kezd feltünedezni nyelvünkben (jól néz ki).¹ Verseggy megértvén, Kazinczynak mily fordításai várják a sajtót, örvend ugyan az így meginduló nagy munkásságnak, de csodálkozik, hogy Kazinczy semmit sem szól eredeti műveiről. »El nem hitethetem pedig magammal — válaszolja 1804 ápr. 9. — hogy eggy olyan Elme, mint a' tiéd, csak arra határozza repteit, hogy fordításokkal küszködgyön«. ² Kis János és Pápay sem fojthatja el meggyőződését, hogy kár volt Kazinczynak fordítóvá lennie. Mi lehetett volna belőle — sóhajt fel Kis János — ha első ifjúságától fogva a saját szárnyain repült volna. Pápay megbecsáthatatlannak tartja, hogy Kazinczy mindig csak fordít, még pedig költői műveket is prózában. A 9 kötet megjelenése után tanítványai közül Kölcsey fejezi ki legnyomatékosabban: mennyire sajnálja, hogy mestere minden idejét fordításokkal tölti. Horváth Ádám már régebben rá akarta beszélni, hogy mondjon bucsút a fordításoknak, mert a ki szüntelen csak idegen íróval társalog, annyira magába veszi az idegenszerűségeket, hogy egészen elszokik a jobb magyar szólásoktól, mint a diéta alatt élő a savanyú káposztától. Maga Kazinczy is megvallja, hogy »a' sokáig gyakorlott fordítást az íróra nézve veszedelmesnek tartja«, mert ez által elveszti önállóságát, önbizalmát s mankó nélkül nem mer egy lépést sem tenni. Hanem azért felfogását meg nem változtatja. Hiába panaszkodnak a pesti könyvárusok Marmontele első kiadására, hogy nem veszik, mert nem értik, és szeretnék, ha ő valamiképp segítene rajtuk: azt feleli, hogy ő sem nem tud, sem nem akar segíteni. Tanulják fordítását érteni s jegyezzék meg, hogy könyve nem aluszékony olvasókat mulattató román, vagy csinos köntösbe öltöztetett erkölcsi irat, a melyet minden olvasója egyszerre felfoghat. Ez a könyv »philologiai próba, a' mellyből azt tanulhassák, hogy *nyelvünknek miképp 's melly úton kell megadni azt a' csínt a' mellyel a' franczia és a' német bír*«. A philologiai mesternek nem azt kell szem előtt tartania, hogy megérti-e tiszteletes uram, s hogy úgy beszélnek-e a piacon, hanem azt, hogy *miképp kell a nyelvnek új s hozzá illő díszet adnia*. Tudja, hogy tőle sokan eredetit várnak »szent hazafiságból, de gondolatlanul«. »Én — mondja — többet használok azzal, ha *Emilia Galottit* a' legnagyobb gonddal adom a' nemzetnek, mint ha eggy silány Originált faragok. Remek originált írni nem nekünk adatott, hanem unokáinknak fog adatni. Én tehát inkább leszek jó Rézmetsző, a' mennyire tőlem kitelik, — mint olly festő, ki originálja miatt becsültetnék ugyan most, de idővel

¹ 1803. máj. 1. és 1804. febr. 17. írt levelei a M. T. Akad. könyvtárában: *Irod. Levelek*.

² U. o.

munkája oda tétetnék, a' hol az Albrecht Dürer darabjai függenek.«¹

De az ellen méltán tiltakozik, hogy az ő fordításait is a közönséges fordítások mértéke alá fogják. Mert míg a divatos regényfordítások meglegszenek, ha az idegen mű értelmét jól-rosszul tolmácsolhatják, Kazinczy mindjobban arra törekszik, hogy az író »szeretett sajátságait« is nyelvünkbe ültesse. Kortársai, még a jobbak is, csak azt akarták fordítani, a mit az eredeti nyujtott, Kazinczy nemcsak *azt*, hanem *úgy*. Sőt az értelmi hűséget épen nem tartja szoros céljának. Már az által, hogy Marmontel néhány elbeszélését kezdetben nem is az eredetiből, hanem csak Bárótzai fordításából dolgozta; hogy az úgy nevezett »Magyar történetek« bevezetését az eredetinek csak czélzata szerint írta; hogy az angol műveket másodkézből, németből s részben francziából ültette át: tartalmilag nem lehetett hű. De nem is kívánt. »Nem vala kötelességem — írja — úgy fordítani, hogy épen semmi változást ne ejtsek, hanem hogy el ne rontsam az Originált«. Majd ezt a megjegyzést teszi: »Az egész dolgot kell adni; minden vonást nem kíván a fordítás«. Ezt azonban csak a tartalomra érti s védelmül hozza fel maga mellett, midőn Kölcsey alapos kifogásokat tesz a kötet ellen. Fő törekvése azonban, hogy az eredeti író jellemző sajátságait is megszólaltassa nyelvünkön. Igen világosan fejezi ki magát, midőn ellenfeleire rájuk olvassa téves felfogásuk minden balkövetkezményeit. Ellenfelei alig sejtették, a mit ő oly természetesen látott és hirdetett. Azok szerint minden magyar fordításnak olyannak kell lennie, mintha azt az eredeti író magyarul írta volna, miből Kazinczy szerint nem következhetik más, mint hogyha klasszikusokat fordítunk, mindenkinek egyforma magyarsággal kell beszélnie. E szerint a francziák nyomába akarunk lépni, a kik Cicerót épen úgy beszéltek, mint Tacitust. Az eredeti író hát»mentébe, dolmányba, által kötött veres paszomántos nadrágba vagy gubába« öltöztesse a fordító, vagy mint később Arany János mondta, hogy a bundaszag is megérezzék a fordításon. Kazinczy a németek után indul s a fordításban is fel akarja tüntetni, hogy az eredeti milyen nemzetiségű író munkája, vagyis a deák vagy német író műve magyar fordításban is deák vagy német marad, bár magyar szóval van írva, tehát az idegen ízlés magyar szóba öltöztetve. Ha Tacitust fordítom: át kell ültetnem »a' Tacituiságot a' dologgal együtt«. Csak így jut el irodalmunk az óhajtott virágzásra.² A külföldi műveltséget magyarba oltva, az idegen ízlést magyarul szólaltatva meg biztosíthatjuk e virágzást s vele együtt gyors haladásunkat és jövőnket. Az új műveltségnek magyarba oltására tehát leg-

¹ Kazinczy F. Lev. XV. k. 69., 219., 236—7. I. XVI. k. 108—109. I., és IK. 1911. évf. 446. I.

² Kazinczy F. Lev. XII. k. 98. I. XIV. k. 203. I. XV. k. 243. I.

hathatós eszköz a fordítás. És Kazinczy minél türelmetlenebbül várja az új termő ágakat, annál nagyobb erélyvel törekszik az oltást, nemesítést végezni. Ezért mondhatja a *Bácsmegyei* új kiadására, hogy az »castigatissima dictiókból áll«. *Nincs benne* — úgy mond — *egy vessző sem, a melyen ki ne leste volna, hogy így lesz-e jobb vagy amúgy*. Ezért mondhatja, hogy az új kiadást az elsőhöz mérve annyira megtisztogatta szennyeitől, hogy »nem marada kő kövön«. Íme az okok, miért tesz Kazinczy 1807-től 1814-ig, a 9 kötet megindításáig, oly gyors lendületet; hogy még a kiadás alatt is egyre merészebben tör előre s az utoljára megjelent kötetekben mutat legnagyobb túlzásokat.

Már fogsága előtt sikerrel járja ezt az utat, a melyet Báróti jelöl ki. Ez is idegenszerűségeket vegyít a magyaros szólások közé, hogy nyelve választékos, előkelő és a művelt társalgásnak megfelelő legyen. A szók kiválogatásában, a hathatósabbnak, szépalakúnak, jellemzőbb árnyalatúnak használatában adott példát épen úgy tekintetbe veszi a tanítvány, mint a mily mélyen megjegyzi magának a kényesebb ízlésnek a mondatokban tett válogatásait s a mily jól eltanulja mesterétől az öntudatosságot, a mely nélkül nem is léphetett volna nyomába. Ő is a szép ízlésre támaszkodva gazdagítja a szókincset mind azon forrásokból, a melyeket már elődeinél és kortársainál látott; de e forrásoknak nemcsak mélyíti, hanem szaporítja is. A régi nyelvből és tájszók közül ugyan keveset vesz, de a kortársainál fel-feltünező új szókat annál szívesebben használja. E mellett az összetételek, új alakú képzések, főleg pedig a szócsonkítások útján alkot új szókat, de ezeknek régi alakjait is használja, ha a stíl neme követeli. Mert neki a műfordítás nem cél, hanem csak eszköz a nyelv gazdagítására, művelésére, mint már Halász Ignác helyesen megjegyzi.¹ Nemcsak az a célja, hogy a tartalmat tolmácsolja, hanem hogy közben miféle szókkal, szólásokkal, fordulatokkal szépítheti a nyelvet. S mióta Marmontelét először kiadta, mennyivel kényesebb, finnyásabb lett ízlése, hogy minél jobban eltérjen a közbeszédtől. Míg az első kiadásban a szók rendes alakját használja: *ábrázat, diadalom, ellenkezés, esküszöm, édesség, gyönyörűség, segedelem, segítget, szempillantások, tulajdon-ság*; az új kiadásban már újonnan képezi, legfőképp megcsonkítja a szót: *ábráz, diadal, ellenzéske, eskem, éd, gyönyör, segéd, segélytget, pillantat, tulajdon*. Az idegen szókat nem a nálunk megszokott deákos, hanem német alakjukban használja; előbb még: *theátrum, thrónus, triumfus*; most: *theáter, thrón, triumph*. Ott még az ikes igéket nem bántja: *bánik, történik, válik*; itt már: *bán, történ, vál*; de ott aggódj', tanácskozz', itt: *aggódjál, tanácskozzál*. Ott a használtabb ragos vagy képzős alakot sem veti meg: *életrendi, felgyülekezett, váratattott, adattatni, magánosság, kedveltettem*; itt: *életrende, felgyülelék* [!], *váratott,*

¹ *Magyar Nyelvőr* 1883. évf. 535. l.

adatni, magány, kedveltem. Ott néha megelepszik az idegen szóval: »A' *virtust* és *dicsőséget* vesse a' szépség és szerelem gondjai alá«; itt: »a' *rényt* és *dicsét* . . .« Ott a befejezett cselekvést, illetőleg annak jelölőjét használja; itt majd mindenütt elbeszélő vagy történeti múltat tesz helyébe: *hajtotta*—*hajtá*, *ellenzette*—*ellenzé*. Előbb van rá példa, hogy a birtokon nem jelöli meg a többes birtokost: »*Indulatimnak* annál inkább ki fog tetszeni *nemességes*«; itt már: *nemességek*. Ezt különben rendesen már fogsága előtt is így használja. Arra is van példa, hogy az új kiadásban nyersebb szóval fejezi ki magát: *sineg*, az első kiadásban még *sinor*. Már itt megkezdí az *igaz* értelmét a *valóval* váltani fel, úgy hogy amazt később soha sem használja a nyelvszokás szerint: »annyi *igaz* voltot«; itt: »annyi *való* voltot«. Kényeskedő ízlése még az ilyenekben is nyilvánul: Athenába: Athénébe; amott Ulysszes, Aeropagus; itt: Ulyssz, Aeropagusz; ott *ízelet*, *mérészség*, *rád*, igazságok van, *valóság*; itt: *ízlet*, *merészség*, *reád*, igazok van, *való*. Még a hosszabb címet is megrövidíti és A' *kétség* mellől elhagyja a magyarázatot: *vagy a' magával békétlenkedő szerelem*, mely az eredetiben is megvan.

A szokatlan és idegenszerű kifejezések közül annak a szemléltetésére idézünk néhányat: mely mértékben haladt Kazinczy az első kiadás óta. Az infinitivusi szerkezetet, a melyre különben irodalomban és a népnél egyaránt találhatott példákat, majd minden kínálkozó helyen használja a *hogy*-os szerkezet helyett: »Készítették Szeretőjét, *hogy* magát felejtse-el« (7): »Készítették szeretőjét magát *elfeledni*«. (5) Az eredetiben: ¹ Tout en elle invitoit Alcibiade à s'oublier (M. I. 2), Bárótzinál is hasonlóan: »Minden kísértette szeretőjét, magát elfelejteni« (18). — »Nekem nincs annyi erőm, *hogy* szerelmem *szinleljek*« (156): »Nekem nincs *elég* erőm szerelmem *szinlelni*« (161): Le moyen de *feindre* long-temps un amour qu'on ne sent plus! Je n'en aurois jamais la force (M. I. 58). — »Az Aeropagus el nem múltja, *hogy* kedvetekért törvényt [ne] *hozzon* felöle« (56): törvényt *hozni* felöle (57).²

A fordító egyik legfőbb törvénye a rövid szabatosság, a mely mondat szerkezeteiben uralkodik. Minden feleslegest elhány, sőt olyat is, a mi nem épen felesleges, de a mondat megérthető nála nélkül. A *hogy*ot már ifjúkori fordításaiban is lehetőleg kerüli, most sokszor onnan is kihagyja, a hol még az első kiadásban használta. Például: »Nem érhették el *azt*, *hogy* őket becstelenné tehessek« (53); az új kiadásban: »Mert őket

¹ Marmontel köv. kiadását értjük: *Contes moreaux et pièces choisies* de M. Marm. I.—N. T. à Leipsic 1791. — Rövidség okáért M-el jelöljük s a zárjel közti számmal a lapszámra czélzunk az eredetiben is, fordításokban is.

² V. ö. Simonyi Zs. becses tanulmányával: *A nyelvújítás és az idegenszerűségek* (Akad. Ért.) Bp. 1891; 46—50. l. és Radó összeállításával a *M. Nyelvőr* 1883. évf. 459—461. l.

becstelenekké nem teheték» (54). — Előbb : »Mert igaz, hogy férjemet nem szerettem« (155); most : »Mert, való, férjemet...« (160). — Előbb : »Azt tartom, hogy a' szív jóságát...«, most : »Azt tartom, a' szív jóságát«. Ott : »Valamelly Asszonyság módosnak lelte« (236). Az eredetiben nincs is meg a fordításnak az a része, a melyben az apa Anikó szökésének, illetőleg elvesztésének mintegy okát adja : *Quelque femme aura voulu l'avoir à son service* (M. II. 192). Bárótzinál szorosabban : »Valamelly Asszonyság szolgálatjába vette« (156). De Kazinczy a legszokottabb szólásokban is rövidít. Előbb : »Hála légyen az egeknek« (155); most : »Hála az egeknek« (160). Előbb : »Csinálj sok irígyet, de te soha az ne lehess« (92); most : »Csinálj sok irígyet 's soha az ne lehess« (96), pedig e rövidítéssel az értelmet gyöngíti, azonban az eredetihez hasonlóbba teszi : *Faites des jaloux, et ne le soyez jamais* (M. I. 115). Vagy : »Hány esztendő vagy te ?«, e mondatból a 2. kiadásban a *te*-t elhagyja, pedig az értelem megkívánná az ellentét kedvéért. Vagy : »Így pazarolja-el a' maga legbecsesebb adományait«, ebből a *magát* kihagyja. Vagy : »Hogyan gyaníthatta volna azt az ártatlan Anikó?« (203), utóbb az *azt*ot kihagyja (210). De arra is van példa, hogy az előbb magyartalan kifejezést magyarosabbá teszi : »Eggy felette kedvetlen, unalmas kötelességen estem által« (155), az új kiadásban az *eggy*-et kihagyja (160).

Azonban a nyelvkinccs gyarapítása, stílünk alig sejtett szépségeinek kifejtése azon példákból látható különösen, a melyekben Kazinczy az eredeti mondat értelmét minden árnyalatára, vagy csak egy bizonyosra való tekintettel, melyet az értelem elsősorban látszik kívánni, szinte újonnan alakítja, a gyöngét erősebbel, a bágyadtat keményebbel, az elvontat valószerűbbel, néha épen képpel váltja fel. Rendkívül sokféle módot használ erre. Az még a legközönségesebb, midőn a megfelelőbb, jellemzetesebb szót választja ki. Például : »Nem akarnám, hogy légyen mit szememre hányynom« (10), ezt az új kiadásban így változtatja meg : »Nem akarnám, hogy légyen mivel vádolnom magamat« (8). Előbb még szó szerint fordítja az eredetit : *Je veux du moins n'avoir rien à me reprocher* (M. I. 4); Bárótzinál hasonlóképp : »Nem akarnám, hogy légyen mit szememre hányhassak« (20). Vagy ezt : »Meg sem gondolta, hogy ötet szánni lehessen« (203), így változtatja : »Nem is álmodta, hogy...« (210). Az eredeti ez utóbbihoz áll közelebb : »*Il ne lui étoit jamais venu dans la pensée qu' elle fût à plaindre* (M. II. 174). Bárótzinál általánosabban : »Soha sem gondolta, hogy szánakodni lehetne rajta« (138); Kazinczy is őt követi az első kiadásban. Vagy ebben : »Ő a' ki teljes életében mindég engedelmeskedett, most alig érzette, hogy kíván valamit, azonnal neki engedelmeskedtek mások« (226). *Elle qui jamais n'avoit su qu'obéir n'eut qu' à desirer pour être obéie* (M. II. 191). Az új kiadás-

ban : »Ő ki teljes életében mindég *mástól függe*, most alig érzette, hogy kíván valamit s azonnal látta, hogy most *tőle függenek minden mások*« (235). Bárótzinál így : »Ő a' ki teljes életében *örökké engedelmeskedett*, most alig kívánhatott valamit, azonnal mások *engedelmeskedtek nékie* (155).

Erdekes módja az új szólás képzésének, midőn az elvont értelmet jelölő szót felbontja s ez által vagy festőibbé vagy kifejezőbbé teszi. Például : »Ez a' *viszketegség* szállotta-meg«, az új kiadásban : *viszketeg gondolat*; az eredetiben csak : *délicatesse* (M. I. 1). Vagy : »ő maga gerjeszté az *ellenkezés szellemét*« (291), Marmontelnél : Elle animoit *la contradiction* (II. 71); valószínű, hogy az *animer* értelme sugalja az új kifejezést a fordítónak. Vagy : »Az a' *kimondhatatlan kellem*, melly neki egész alakján 's minden mozdulásain lebeg« (129) : *La noblesse de ses traits, la douce fierté, je ne sais quoi de divin dans sa taille* (M. II. 129). Máskor az eredeti birtokos viszonyt meghagyja, de az által teszi festőivé, hogy a birtokot szemléletessé változtatja. Például : *la fraîcheur de la jeunesse* (M. I. 63), ezt Kazinczy így fordítja : Az ifjúság' *tavasz* (169—170); ezt meg : *quelque impression de tristesse* (M. I. 153) így : »a' *leggyengébb jellegét* (sejtette) a' bánatnak« (137). Mennyivel elmosódottabb, színtelenebb még Bárótzinál is : »*Valami szomorúságomat esmérte*« (53). Ha Kazinczy semmi változtatást nem tesz is az eredeti szerkezetben, bámulatos finom érzéke a kiválogatásban nyilatkozik. Például : *c'est le moment des réflexions* (M. I. 1) : »Éz épen az *eszméletek ideje*«. Néha meg az eredeti jelzős szerkezetet birtokviszonynyal cseréli föl, ez által tevéen hathatósabbá a magyar kifejezést : *Une grâce timide et décente* (M. II. 135) : »A' *szemérem² szelíd kelleme*« (216).¹ Bárótzinál bágyadtabb és színtelenebb : *tartózkodó kellemetesség* (143). Szerencsésen tudja Kazinczy az eredetinek egy-egy szavát magyarázni az által, hogy jelzővel látja el, vagy máskép felbontva teszi kifejezőbbé. Például : *Une imprudence* nála : *gyermeki elmétlenség*, az eredeti *simple* nála : *keveset látott*. (Tudnunk kell, hogy e szókkal a fordító az öreg földműves leányát igyekszik mentetetni.)

Ezeket már Kazinczy a fordítás első kiadásában is használja, valamint sok oly idegenszerű szólást is, a melyet soha sem fogadott el irodalmi nyelvünk. Tehát már fogságában s a következő években meggyökeresedik benne az a gondolat, hogy a nyelvszókat épen nem szükség uralni. Például az ilyenekben : *elhitette a' gyermeket* (lui aura persuadé, t. i. *quelque femme*, M. II. 192), — elhittem *magamat* — engem számokból *kifogott* — olly örömök *alatt* — nagy szüksége van a *leplezetre* — és száz hasonló. A szó elfogadott értelmének átvitelében sem mindig

¹ Tanulságosan rámutat e kifejezésmódok közül egypárra Barbarics L. Róbert az EPhK. 1890. évf. 391—2. l.

szerencsés: »hagyjuk oly *hitelbe* a' világot«, az eredetiben: *laissons croire* (M. II. 192); már akkor a *hitel* a *credit*nek volt egyértékese. Több példát találhatni arra is, hogy Kazinczy ottan-ottan vagy semmit mondó, vagy nagyon homályos kifejezést tud adni az eredeti világos értelmének csak a miatt, mivel szokatlan vagy újszerű szólással akar élni. Például Marmontel e mondatát: *Les voiles les plus légers, le désordre le plus favorable, tout en elle invitoit Alcibiade à s'oublier* (I. 2) így fordítja: *A' legvékonyabb patyolat, a' legbátoritöbb felfejtődzettek . . .* a mily sikerült a többi, ép annyira cserben hagyja az új szóban megkísérlett próbája: *felfejtődzettek*. Bárótzsi szó szerint fordítja: a' legkedvesebb *rendetlenség*. A következő mondatot is csak a szokatlanságra, a közbeszédtől eltérésre való törekvés tette érthetatlenné: »Nem vallván-meg senkinek, mi bántja, nem csuda, hogy *nem is vett semmi világot*« (238). Holott ha szó szerint fordít, könnyen érthetőleg fejezheti ki magát: *Comme il ne confioit sa douleur à personne, personne ne pouvoit l'éclairer* (M. II. 193). Bárótzinál helyesen: »Minthogy senkinek ki nem nyilatkoztatta fájdalmát, senki nem is utasíthatta«, t. i. az öreg földművest leánya keresésében (157).

Így teszi meg Kazinczy Marmontelének első kiadásával s a magyar maximákkal (1809) az első merészebb lépést, a mely azonban mestere után nem igen merészebb, mint azé volt a maga korában. S mégis Kazinczy nyelvét ép olyan érthetetlennek találják, mint 30 évvel az előtt Bárótzsiét. Miért? Mert a Bárótzinál csak helylyel-közzel érezhető külföldi ízlés Kazinczynál uralkodó. A nyelv és stíl új színezetét, új mondatszerkezeteit s új szólásmódjait ezekben kísérli meg a széphalmi vezér rendkívül nagy számmal, valósággal halmozva. Bárótzsi ha számát is azokra, kik a francia társalgás hangját ismerik, nem azokat tartja szem előtt. Kazinczy meg épen azok számára fordít. Bárótzsi az idegen szellemet megmagyarosítva mutatja be, Kazinczy a magyar közönséget az idegen szellem élvezetére vezeti, hogy az ő fordításában valami olyat lásson, a mit az idegen irodalomból már megszokott. Bárótzsi is számít a művelt magyarokra, de a stílképzés eszközeire és módjaira korán sem meri az erőszakot alkalmazni, jóllehet ő is a szépet vallja alapelvének s alája rendeli a nyelvérzéket. De Kazinczy első sorban az írókat tartja szem előtt, mert ő tanítani, vezéri tekintélyével követőket akar szerezni. Büszkén mondja sz. Ágoston után, hogy ha homályosnak vagy érthetetlennek találják könyvét, jele, hogy tévelyegnek. A korabeli magyar stíl nehézkességével, faragatlan erélyével szembe állítja a magáét, a mely »tele van keccsel, kellemmel« s több oly szépséggel, a mely a külföldi íróknak is csak a legjavanál érezhető. S épen ezeknek a teljesebb átültetésére törekszik, hogy a gondolatok és érzelmek kényesebb kifejezéseit, a társalgás hangjának elevenebb és változatosabb

színeit, meglepő gazdagságát, az ellentétek merész fordulatait, az eredetinek minden báját művészileg tolmácsolja. Jóval maga megett hagyja tehát mesterét. A magyar stílt sok színnel gazdagítja Marmontelében, legfeltűnőbb valamennyi közt az érzelmes finomságé s a választékosságé. Egyetlen fordítását sem mérhetjük e tekintetben Marmonteléhez. Mert igaz, hogy a 9 kötet közül majd mindegyiknek megvan a fényoldala, de nagyobbak az árnyoldalai is. Nem hiába lépett e fordításával kiszabadulása után először a közönség elé s nem hiába tette 9 kötetes kiadásának is élére. Stílművészete ebben vall legnagyobb mértékben reá meg Sallustiusában.

Ha a Marmontellel együtt adhatja ki többi fordításait is 1807-ben, nyilván nem igen téved oly szerfelett merész újításokra, melyeket alig hogy megjelentek, meg kellett bánnia s kijavításukról gondoskodnia. A magyar stíl új ékességei mintegy ellenmondás nélkül hódíthatták volna meg a magyar nemzetet. De az előadott okok miatt egyre tovább ragadja Kazinczyt égő vágya, hogy nyelvünket mielőbb kiművelje, jogait is visszaszerezhesse. Úgy hiszi: félúton nem szabad megállapodnia; nyelvünk még többet elbír, s a nemzet fölébresztése erősebb szereket kíván. A forrongás hatalmas táplálékot nyer, s Kazinczy most már nem ismer határt.

VÁCZY JÁNOS.